

Boratav'ın Gözünden Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*

Oktar Türel**

Yordam Kitap'ın yayımladığı *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, Prof. Korkut Boratav'ın 1973 ile 2009 yılları arasındaki çeşitli ürünlerinden oluşan bir derleme. Boratav, bu çalışmalarını yeniden basıma hazırlarken, özgün kaynaklarda yer alan teknik ayrıntıların bir kısmını çıkarmış; okura yardımcı olacak açıklayıcı notlar eklemiştir.

Derlemede yer alan kırkbir yazı, dört bölümde kümeleniyor: (i) Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi; (ii) Marksist Kuram ve Sınıflar; (iii) Sosyalizm ve Sol Siyaset; (iv) Türkiye: Bölüşüm, Büyüme ve Bağımlılık.

Bu başlıkların derlemedeki yazıları kesin sınırlarla ayırmadığına, örneğin (ii)'de yer alan "Türkiye'de Devlet ve Sınıflar"ın genel bir analiz çerçevesi çizmekle birlikte, Türkiye'de sol siyaset, birikim ve bölüşüm sorunlarına da taşıdığına işaret edilmeli. Bunun yanında Boratav'ın benimsediği tarihsel maddeci analiz yöntemi de derlemedeki tüm yazıları birbirine güçlü bağlarla ilintilendiriyor.

Birinci Bölüm'de yer alan onbir yazıdan ilk dördü, "emperyalizm ideolojisi"nin eleştirisine odaklanıyor; sömürü/değer aktarımı/bağımlılık üzerine inşa edilmiş kapitalist düzenin karşılıklı bağımlılık ima eden küreselleşme, v.b. kavram ve

* Bu yazı, 27 Ocak 2011 tarihli Cumhuriyet Gazetesi Kitap Eki'nde yazarın bilgisi dışında yapılan bazı değişikliklerle yayımlanmıştır.

** Prof. Dr. ODTÜ İktisat Bölümü emekli öğretim üyesi.

sözcüklerle yorumlanmasındaki aykırılık vurgulanıyor. Böyle bir başlangıcı izleyen iki yazısında Boratav, uluslararası planda değer aktarımını hammadde (başlıca tarımsal ürünler) ticaretindeki piyasa yapıları ve meta zincirleri bağlamında incelemekte, 1995 “doğumlu” Dünya Ticaret Örgütü’nün “ticareti saptırıcı” uygulamaları giderme gerekçesiyle, gelişmekte olan ülkeler (GOÜ)’deki koruma / destekleme mekanizmalarını etkisizleştirdiğini ortaya koymaktadır. Bugün GOÜ’nün çoğunda egemen sınıflar söz konusu mekanizmaları koruma ve ekonomiyi yeniden inşa etme yeteneklerinden yoksun görünmektedir.

Birinci Bölüm’deki diğer metinler ise dünya ekonomisinin farklı öğelerini betimlemektedir: “Sistem”de rekabet gücünün belirleyicileri; “merkez” ve “çevre” arasındaki kaynak akımlarının geçirdiği nitelik ve nicelik değişimi; dünya ekonomisinin son iki orta-dönemli çevrimi (1989-97, 1998-2007) ve GOÜ’deki istikrar / yapısal uyum politikalarının özlü bir bilançosu. Boratav’a göre sınıf mücadelesini ulus-devletler düzleminde sürdürebilmek, emekçi sınıflar için daha kolaydır; çok uluslu şirketlerin ve finans sermayesinin ulus-devletleri “fethetme” ve yerel sermaye gruplarını “teslim alma” çabaları, bu bağlamda daha iyi anlaşılabilir (ss. 130-1).

İkinci Bölüm’deki onbir yazı, Marksist kuram ve siyasal pratiğin iki düşünür/eylemcisinin, Rosa Luxemburg ve Mao Zedong’un biyografileriyle başlıyor ve bunları Marksist düşüncenin sosyal bilimlerdeki yerini tartışan bir konuşma metni izliyor. Sonraki altı yazıda Marksist kuramın başlıca yapıtaşlarından “toplumsal sınıflar”ın siyasal / iktisadi analiz çerçevesine nasıl yerleştirileceği ele alınıyor. Bu altı yazısında Boratav, (i) sınıf analizinin kavramsal dayanaklarını üretim ilişkileri kavramından yola çıkarak ortaya koyuyor; (ii) Türkiye’nin uzak ve yakın geçmişinde sınıf / devlet ilişkilerini tartışıyor; (iii) Türkiye tarımının temelini oluşturan küçük meta üreticiliğindeki bölüşüm ilişkilerini (içinde yer aldığı sınıfsal çerçeveyi de belirterek) irdeliyor.

XIX. ve XX. yüzyılların gelişmiş Batı toplumları için oluşturulmuş analiz şemalarının günümüzdeki GOÜ toplumlarına tam uymayacağı hatırlandığında, bu katkılar çok önemli ve işlevsel sayılmalıdır. Özellikle 1993 tarihli “Türkiye’de Devlet, Sınıflar ve Bürokrasi” (ss.183-97), siyasal gündemde hâlâ yer alan bazı tartışma konularına getirdiği açık sözlü ve berrak yorumlarla kayda değer. Bölümün son iki çalışması ise Marksist değer kuramının (olası veya varsayımsal) sorunları ile ilgilidir.

Üçüncü Bölüm, iki alt bölümden kuruludur. Bunlardan ilki, “reel sosyalizm” deneyiminin bir bilançosunu ve sosyalizmin geleceği üzerine spekülasyonları

içeren yazılardan oluşmaktadır. Günümüzdeki tartışmalarda reel sosyalist deneyimin siyasal öğeleri ön plana çıkmakta, ekonomide kaynak tahsisi ve bölüşüm sorunsalları ikinci planda kalmaktadır. Kapitalist bir ekonomidekinden farklı olarak, sosyalist bir ekonomi gerçek ve sosyalizme özgü “yakıştırma” piyasaları kullanma, böylece kaynak tahsisini bölüşüm sorunlarından bağımsız düzenleme imkânına sahiptir (ss. 286-7). Ancak reel sosyalizm, bu imkânı başarı ile kullanamamıştır. Sovyetler Birliği’nde 1950’lerin ortalarında, Doğu Avrupa’da ise 1960’larda başlayan “reformlar”, sosyalist planlamanın aksayan yönlerini düzeltmenin ötesine taşmış, “ekonomik artık”ın asli başarı göstergesi ve işletme özendiricisi olma özellikleri birbirine karıştırılmıştır (ss. 276-7). Dahası, 1960’lı yıllar öncesinde ücret farklılaşmasının azalması, yersiz bir eşitlikçilik olarak yorumlanmaya başlamıştır. Kapitalizmin yeni bunalım evresinde sosyalist alternatiflerin er ya da geç çağdaş toplumların siyasal gündemine taşınacağı hatırlandığında, “reel sosyalist” sistemin çözülüşüne katkıda bulunan bu başarısızlıklardan çıkarılacak dersler vardır.

Türkiye’nin önündeki çeşitli siyasal ve iktisadi alternatifleri emekçi sınıfların çıkarları açısından tartışmayı amaçlayan ikinci alt-bölümde Boratav, “geçmişe dönüşü savunarak ileriye gitmek” deyiimiyle özetlediği bir siyasal tutumu önermektedir. Keynesgil “Altın Çağ” (1945-73)’daki “düzenleme” biçimi, çevre ekonomilerinde bölüşüm sürecinin “serbest” piyasalarca değil, “sosyal devlet” aracılığı ile yönlendirilmesini öngörüyordu. Daha sonraki neoliberal dönüşümler ise, özünde, sermayenin sınırsız tahakkümünü oluşturma girişimleridir.

“Geçmişe dönüş”ü savunan bir politika çizgisi, ilk bakışta tutucu görünse de, bugünkü kapitalizmin “hazım sınırları”nı aşan, radikal, hatta sistem karşıtı özellikler de taşıyabilecektir (ss. 307-11). Burjuvazi, doğrudan vergileri artırma çabasını da içeren ilerici bir programı sermaye kaçışı yoluyla sabote edebilir ve ekonomiyi çökertebilir. Ancak bunun sorumluluğu emekçilere yüklenemez (ss. 458-9). Türkiye solu ve özellikle sosyal demokrat sol, neoliberalizme sınıfsal direnmenin son yirmi yılda yarattığı fırsatları değerlendirememiştir (ss. 325-7). Daha da ilginç bir olgu, Türkiye solunun “liberal” kesiminin 1980 sonrası politika yönelimini gelir bölüşümü açısından da savunur duruma gelmesidir. Böyle bir savunu, açık ve ihracata dönük bir modelin ve bu modelin zorunlu kıldığı istikrar programlarının bölüşüm göstergelerini bozmadığı gösterilebilirse geçerlidir. Oysa bu iddia ve beklentiler somut olgularla desteklenememektedir. Rantlar sorunu ise, esas itibarıyla, ekonomik artığın egemen sınıflar arasında paylaşımı sorunudur; sınıflararası bölüşüm analizi ile bütünleştirilmemiş bir rant eleştirisinden “sol” bir politika üretilemez. Liberal sol, neoliberal model ile ona eşlik eden otoriter siyasal eğilimler arasındaki bağı da görmezden gelmektedir (ss. 344-8).

Türkiye'nin 1930'lu ve 1940'lı yıllarındaki iktisadi yönetim, büyüme ve bölüşüm sorunlarına eğilen iki araştırma ile başlayan Dördüncü Bölüm, daha sonra şu doğrultulara açılmaktadır:

(1) *Türkiye'de popülizm*: Boratav'ın 1962-76 dönemindeki popülizmi irdeleyen, "klasikleşmiş" makalesi bu derlemeye alınmıştır. Anılan makalenin 1998 tarihli güncellemesinde şunlar vurgulanmaktadır: 1990'ların başında dış kaynak desteği ile "sermayeden almadan emekçiye verme" popülizmi denenmiş ve bunun sürdürülemezliği 1994 krizi ile anlaşılmıştır. Bu deneyimden sonra sermaye, popülizmin açmazını emeği disiplin altına alarak aşmaya kararlı olduğunu popülizmi aşağılayan ideolojik saldırısı ile dile getirmektedir. Popülizm karşıtı söylem, devletin iktisadi ve sosyal işlevlerini tasfiye ederek, emekçilerin siyasetten beklemediklerini ortadan kaldırdığında, piyasa güçleri önünde savunmasız kalan insanların gerici ve bireyci ideolojilere sığınmaları olasıdır. Yeni bir toplumsal uzlaşma ile popülizmin aşılmasını öngörmeyen popülizm karşıtlığı, halk düşmanlığı ile eş-anlamlıdır (ss. 402-3).

(2) *Bölüşüm odaklı yazılar*: Boratav'ın 1980 sonrası Türkiye'sinde sınıflar-arası ve sınıf-içi bölüşüm ilişkilerini sağlam bir analitik çerçeveye yerleştiren, bu amaçla kullanılabilir göstergeleri tanımlayan ve türeten 1990 tarihli makalesi derlemeye katılmıştır. Güncelliğini koruyan bu yazıya ek olarak, rant ekonomisinin yeni biçim ve kapsamlarda süregeldiğini sergileyen ve köylülüğün neoliberal iktisadi yönetim altında yaşadığı gelir ve istihdam şoklarını irdeleyen katkılar da ilgiyle okunmaya değer.

(3) *AKP yılları*: AKP'nin iktisat politikaları önceki hükümetlerinkinden ayrılmamıştır. AKP sermayenin sınırsız tahakkümünü amaçlayan ve IMF ile Yakın İzleme Anlaşması (1998)'nden bu yana adım adım uygulanan yeni bir yapısal uyum ve "reform" programının kararlı bir sürdürücüsüdür. AKP, IMF'nin rehberliğinde belirlenen 2001 istikrar programını devralmış, bununla ve daha sonraki IMF reçeteleriyle uyum sağlamıştır (ss.471-2).

(4) *Orta dönemli çevrimler*: 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin dış dünya ile bütünleşmesi, dıştan sermaye girişi → canlanan iç talep → büyüme → cari açıklar çizgisinde ilerlemekte, sürdürülemez yükseklikte cari açıklar sermaye girişlerini durdurduğu, ya da çıkış yönüne çevirdiğinde, süreç tersine işlemektedir. Dünya ekonomisinin 1998-2007 orta dönemli çevrimi (1998-2001: iniş; 2002-07: çıkış) Türkiye'ninkiyle örtüşmüş, Türkiye'deki 2002-07 canlılığı yerini 2008'de durgunluğa, 2009'da çöküntüye bırakmıştır. Orta dönemli çevrimlerin bütününe bakıldığında Türkiye'nin son otuz yıldaki ortalama yıllık büyüme hızı yüzde 4

çevresindedir (s. 475). Kırılgan Türkiye ekonomisinin kaderi, yabancı sermaye ve finans sermayesinin kaprislerine bırakılmıştır.

Boratav'ın sözcükleriyle bitirelim: “ *Tahayyül ettiğim dünya... insanlığın uzun tarihi boyunca sınıflı toplumların çarpıklıklarına, eşitsizliklere, sömürüye ve... ekonomik güce dayalı tahakküme karşı mücadele eden ve... “başka bir dünyanın mümkün olduğu” çağrısını yapan kişilerin, akımların, hareketlerin nihai özlem ve amaçlarından farklı değil. Ben kendimi, yöntemlerde anlaşılamasalar bile, bu büyük özlemde, amaçta birleşenlerin... soy ağacı içinde görüyorum*” (s. 306).

Kendilerini “sol”da gören, ama Boratav’dan farklı düşünenlerin de bu satırları takdir ve saygı ile karşılayacaklarını sanıyorum.